

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING / SOCIAL WORK**Sterk Sociaal Werk. Aandachtspunten van de werkgroep ‘Sociaal Werk & Justitie’ binnen de Vlaamse Sociaalwerkconferentie****JOHAN BOXSTAENS^a & STEVEN GIBENS^b**

^a Lector en onderzoeker Sociaal Werk, Karel de Grote Hogeschool & Verbonden aan de Universiteit Antwerpen (Corresp.: johan.boxstaens@kdg.be).

^b Lector en trajectverantwoordelijke Sociaal Juridische Dienstverlening, Karel de Grote Hogeschool & Verbonden aan de Universiteit Antwerpen.

1. INLEIDING

Onder de titel ‘Sterk Sociaal Werk’ vond op 24 mei 2018 in Brussel de Vlaamse sociaalwerkconferentie plaats. Deze conferentie kwam er op vraag van Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) en werd georganiseerd door de drie Vlaamse Masteropleidingen Sociaal Werk in samenwerking met het departement WVG en de Vlaamse Opleidingen Sociaal Werk. Aanleiding hiervoor was de vaststelling dat het rechtskarakter van het sociaal werk, waarbij menselijke waardigheid en sociale rechtvaardigheid centraal staan, onder druk is komen te staan. Dit is onlosmakelijk verbonden met maatschappelijke veranderingsprocessen die ons confronteren met nieuwe sociale problemen.

Om de sociaalwerkconferentie voor te bereiden gingen in de loop van 2017 een 120-tal sociaal werkers met elkaar in gesprek in zeven werkgroepen. Eén van deze werkgroepen werd gevat onder de noemer ‘Sociaal werk en Justitie’ en bestond uit sociaal werkers werkzaam in de brede justitiële context: de justitiehuisen, de penitentiaire wereld, politie, vormingsorganisaties, forensische psychiatrie, verschillende geledingen van de CAW’s, drughulpverlening en bemiddelingsdiensten. De bevindingen van de werkgroep ‘Sociaal werk en Justitie’ werden samengevoegd met deze van de zes andere werkgroepen en leidde tot het formuleren van vijf krachtlijnen voor een sterk sociaal werk: politiserend werken, nabijheid, proceslogica van sociaal werk, generalistisch werken en verbindend werken. Deze vijf krachtlijnen kregen hun beslag in een uitgebreid rapport (VANDEKINDEREN et al., 2018). In deze bijdrage brengen we de synthese van het voorbereidend werk van de werkgroep ‘Sociaal werk en Justitie’. We vatten de verschillende thema’s die aan bod kwamen kort samen: grondrechten en structureel werken, het spanningsveld individu-structuur, superdiversiteit en specifieke sterktes en opportuniteiten voor een sterk sociaal werk in justitiële context. Om dicht bij het verhaal van de deelnemers te blijven, gebruiken we citaten. Afsluitend kijken we naar de stappen die worden gezet om de aanbevelingen van de sociaalwerkconferentie verder uit te werken en te concretiseren in de praktijk.

2. GRONDRECHTEN EN STRUCTUREEL WERKEN

Allereerst werd stilgestaan bij de vraag of sociaal werk al dan niet een mensenrechtenberoep is. De werkgroep ‘Sociaal werk en Justitie’ formuleert een pragmatisch antwoord: in de praktijk bakenen sociaal werkers zelf het terrein van de mensenrechten af. Tussen ‘mensen zijn’ en ‘rechten-hebben’ is er niet noodzakelijk een tegenstelling. Er als mens zijn betekent geen afstandelijkheid, wel aanwezig en nabij zijn. Het menselijke gelaat van justitie houdt in: luisteren, zorg, geraakt zijn, creatief zijn, mensen au sérieux nemen.

“Maar die gasten botsen overal tegen. Verslaafden (niet proper, veel lawaai, schrik van)... het gevoel geven dat ze ook mensen zijn. Samen tegen de bierkaai vechten, maar zoveel mogelijk samen.”

Rechten hebben wijst op de maatschappelijke bouwstenen om een menswaardig leven te kunnen leiden. En hier knelt het vaak. Om rechten te hebben moeten er voorwaarden voldaan worden. Dus botsen sociaal werkers en hun cliënten tegen maatschappelijke structuren en vooroordelen.

“Vaak beschadigde mensen (verslaving), en dat wordt wel eens vergeten. Ze moeten aan regels voldoen om recht te hebben op leefloon, sociale woning, maar vergeten dat die mensen daar vaak niet toe in staat zijn. Ja ze zijn verslaafd, maar de mens daarachter wordt vaak vergeten”.

Sommigen in de werkgroep hebben de idee dat vooral een bepaald segment van de bevolking met justitie te maken krijgt en in de gevangenis terecht komt. Bovendien leeft de indruk dat beleidsmakers zich niet of onvoldoende engageren voor gedetineerden.

Er is een spanning tussen controle en emancipatie, tussen disciplineren en autonomie. En als de mens niet meer centraal staat en de structuren overheersen, zeggen justitiabelen vaak ‘foert’. Vanuit dergelijk deficitmodel is het realiseren van grondrechten in de context van justitie moeilijk. De realisatie van grondrechten is daarom te vaak afhankelijk van de basishouding van de sociaal werker of hij nu werkt binnen een eerder controlerende omgeving (bv. strafinrichtingen of justitiehuisen) of onder de koepel van de vrijwillige hulpverlening (bv. Free Clinic of Justitieel Welzijnswerk). De sociaal werker moet in beide contexten een transformatie-agent zijn tussen de leefwereld van de cliënt en de systeemwereld, tussen hulp en recht (DE SAVORNIN-LOHMAN & RAAFF, 2012). De werkgroep identificeert verschillende factoren die bepalend zijn voor de rol die sociaal werkers opnemen.

“Grondrechten realiseren hangt ook af van de houding op de vloer, in de praktijk en aan de top. Het hangt af van welke actor je tegenkomt: welke politiemann, rechter, sociaal werker,... maar het helpt om beleid te hebben dat kiest voor jou, een directie die ervoor gaat”.

De sociaal werker als mens en als functie kunnen niet zonder een structuur die de realisatie van het recht van de mensen onderschrijft (zoals het Believe-project in Ruislede). Deze positieve interactie leidt ertoe dat de sociaal werker een telocraat wordt. Dit is een sociaal werker die doelgericht handelt in functie van zijn cliënt, maar zich tegelijk realiseert dat het systeem ook grenzen kent en niet alleen de cliënt moet begrensd worden door de gelijke toepassing van de regels zonder onderscheid des persoons. Dit in tegenstelling tot de nomenclatuur, voor wie de rigide en onvoorwaardelijke toepassing van regels een doel op zich is (EVANS, 2013). Anders gezegd: de ene werker vult de grondrechtenbenadering maximalistisch in, de andere eerder minimalistisch. Engagement en passie voor de ‘job’ zijn belangrijke condities om grondrechten te maximaliseren, vindt de werkgroep.

3. HET SPANNINGSVELD ‘INDIVIDU VERSUS STRUCTUUR’

Geloof doet bergen verzetten en dat is bij sociaal werkers niet anders. BOURDIEU (1986) spreekt over de ‘illusio’ als onderliggende kracht van een veld. Mensen handelen in de mate dat zij geloven dat hun handelen zin en betekenis heeft. Sociaal werkers in de werkgroep geloven

dat zij een verschil kunnen maken binnen justitie. Enerzijds door individueel te werken met cliënten, anderzijds door structurele veranderingen te bewerkstelligen. Al wordt structureel werken niet gestimuleerd. De cultuur en aansturing van de organisatie spelen een belangrijke rol. Leidinggevend en die hun roots als sociaal werkers niet vergeten zijn, dragen bij tot positieve veranderingen. Daarnaast is de context van de organisatie bepalend. Gevangenissen of andere grote organisaties zijn zeer hiërarchisch gestructureerd. Binnen dit soort organisaties kan men werken vanuit een reductieve, louter uitvoerende visie op sociaal werk. Als men zorgt dat de 'taken' klaar zijn, kan men met een 'gerust gevoel' naar huis. Een bredere, kritische visie op sociaal werk wordt er niet gestimuleerd, maar ook niet persé bemoeilijkt. Het is echter wel moeilijker te realiseren. Het wordt niet gefaciliteerd want anders krijgt de organisatie te maken met te veel 'moeilijke' personeelsleden. Een belangrijke factor blijft de ingesteldheid van de sociaal werker, maar ook de ervaring om zich doorheen de structuur te manoeuvreren, wetende dat het beleid weinig vertrouwd is met het sociaal werk en vele leidinggevend en geen sociaalwerkervaring hebben.

Structureel werken betekent voor de justitiële sociaal werkers echt iets bereiken, zorgen dat de condities in orde zijn om te werken. Bv. mee schrijven aan een gedragscode voor sociaal werkers binnen de gevangenis. Structureel werken betekent sturen en positioneren. Als sociaal werkers signalen geven ze aan dat iets niet goed loopt. Signaleren is een startschot uit het werkveld met de bedoeling dat er beweging komt. Een signaal moet echter ook ontvangen worden. Signaleren vraagt om alertheid.

"Het is belangrijk dat praktijkwerkers de media volgen om bewust te zijn van wat er speelt en niet zeggen van: 'het overkomt ons'."

De werkgroep vraagt om het vertrouwen van het beleid. Terwijl het beleid schaalvergroting op de agenda plaatst zien sociaal werkers meer heil in kleinschaligheid. In de plaats van een piramidale structuur die instrumentaliteit verkiest boven vertrouwen, zoeken sociaal werkers horizontale organisatievormen op die de uitwisseling tussen cliënten, sociaal werkers en structuren makkelijker maken.

Vandaag ervaren sociaal werkers in het justitiële domein te weinig overleg om zaken op te pakken naar het beleid. En zelf kijken zij hiernaar met gemengde gevoelens die zich uitstrekken tussen *"We worden niet gehoord"* en *"Je moet jezelf laten horen"*. Sociale professionals ervaren weinig impact te hebben. Beleid wordt aan de achterkant gemaakt terwijl praktijkwerkers aan de voorkant zitten. En structureel werken – als het al een basishouding is bij sociaal werkers – wordt dan nog vaak doorkruist door steekvlampolitiek. Dan schuilt calimero om de hoek: we zijn maar sociaal assistent, andere diploma's hebben meer waarde. Ondanks de wettelijke erkenning van het diploma van sociaal werker komen er stemmen op voor een platform, een gedragscode en zelfs een beroepsorganisatie of koepel. Het is een vraag om erkenning die wederkerig is.

"Wat werkt bij cliënten: erkenning voor hun situatie en gezien worden als mens. Dat is OOK nodig voor ons: erkenning voor het sociaal werk. Dat onze boodschap niet in de frigo komt te liggen."

4. SUPERDIVERSITEIT

Vanuit de werkgroep wordt duidelijk (h)erkend dat onze samenleving zeer snel verandert en daardoor verworden is tot een 'superdiverse' samenleving. Superdiversiteit wordt door de deelnemers niet gezien als synoniem voor 'multiculturaliteit'. Ze sluiten aan bij GELDOP (2016) die de term gebruikt om te verwijzen naar een nieuwe realiteit die zowel kwantitatief als kwalitatief verschilt van 'gewone' diversiteit. De werkgroepleden erkennen ook dat de samenleving sneller verandert dan onze manier van kijken en denken en benoemen de superdiverse samenleving dan ook als één van de belangrijkste uitdagingen voor het sociaal werk van de toekomst.

Superdiversiteit vinden de werkgroepleden zeker terug bij de cliënten van het justitieel sociaal werk. Complexe dossiers worden vaak ook gekenmerkt door aspecten van superdiversiteit. Dit staat echter in schril contrast met de organisatie van het justitieel sociaal werk die gekenmerkt wordt door een weinig divers personeelsbestand naar etnisch-culturele achtergrond en gender. Dit betekent volgens de deelnemers dat cultuursensitiviteit, creativiteit en flexibiliteit uitermate belangrijk worden voor sociaal werkers in hun pogingen om te gaan met de uitdagingen van de superdiverse samenleving. Deze uitdagingen zijn legio en dit ontlokt een deelnemer de uitspraak:

"Superdiversiteit is niet enkel boeiend, maar ook vermoeiend en dit voor alle betrokken actoren".

De grootste uitdaging ligt volgens de werkgroep in de communicatie. Hoe maak je duidelijk waarvoor je organisatie staat en wat je opdracht is als de betrokkene de Nederlandse taal onvoldoende machtig is? Het inschakelen van tolken en interculturele bemiddelaars helpt, maar kan het communicatieprobleem nooit helemaal de wereld uit helpen. Het is niet makkelijk voor mensen om hun weg te vinden in onze samenleving in het algemeen en het Belgische justitiële systeem in het bijzonder.

"Zelfs met een tolk is het moeilijk uit te leggen aan iemand die pakweg Koerdisch spreekt wat een strafuitvoeringsrechtbank is en wat die verwachten? Hoe leg je het woord 'reclassering' uit en vooral het concept en de gedachte errond?"

Communicatie is immers meer dan wel of niet Nederlands spreken. Vanuit de werkgroep wordt gesteld dat het ook in een justitiële context zeer belangrijk blijft voor sociaal werkers om mensen te ontmoeten vanuit de fundamentele waarden van respect en openheid.

Toch maken culturele verschillen het soms niet makkelijk om dit gesprek aan te gaan.

"Als vrouw wordt het soms niet volledig aanvaard als je zegt wat mannen 'moeten doen' of als je aankaart dat ze iets 'fout' hebben gedaan."

Specifiek aan de justitiële context is dat de beleving rond gepleegde feiten of slachtofferchap cultureel kan verschillen. Binnen de jeugdrechtbank is het bijvoorbeeld soms moeilijk om een problematische opvoedingssituatie aan te kaarten bij ouders van een andere etnisch-culturele origine.

Vanuit de werkgroep wordt benadrukt dat superdiversiteit een belangrijke uitdaging vormt die niet enkel door individuele sociaal werkers dient aangepakt te worden:

- (1) sociaal werk opleidingen moeten investeren in een superdivers studentenbestand. Pas dan zullen organisaties in het werkveld ook de mogelijkheid hebben om een meer divers personeelsbestand uit te bouwen;
- (2) organisaties in het justitieel sociaal werk dienen meer werk te maken van een gedragen diversiteitsbeleid;
- (3) communiceren met een superdivers cliëntenbestand vraagt tijd en ruimte om een echte dialoog aan te gaan. Dit dient ook politiek gedragen te worden.

5. SPECIFIEKE STERKTES EN OPPORTUNITEITEN VOOR EEN STERK SOCIAAL WERK IN JUSTITIËLE CONTEXT?

Naast het in kaart brengen van eventuele bedreigingen en zwaktes van het sociaal werk is het wellicht belangrijker om te focussen op de sterktes en kansen die kunnen helpen om het sociaal werk van de toekomst vorm te geven. Sterktes en kansen kunnen gevonden worden in de persoon van de sociaal werker zelf of haar/zijn relatie met cliënten (micro), in de organisatorische context (meso) en op het niveau van de samenleving (macro).

Vanuit de werkgroep wordt benadrukt dat de grotere nadruk op verzuchtingen, bedreigingen en zwaktes niet mag gezien worden als een uiting van misnoegdheid, maar eerder als uiting van de (maatschappij)kritische rol die sociaal werkers opnemen. Deze rol wordt gezien als een sterkte die inherent verbonden is met het sociaal werk en ook naar de toekomst geborgd moet worden.

Een tweede sterkte ligt in de specificiteit van het sociaal werk. Sociaal werkers bekijken mensen als geheel, brengen zowel positieve als negatieve elementen uit verschillende levensgebieden in kaart en bekijken samen met cliënten wat ze willen en kunnen veranderen.

“We kijken niet enkel naar de man als dader, maar ook als goede papa, goede werknemer, enz. Hierdoor kan je ook positieve zaken benoemen en vertrouwen tweegbrengen.”

Binnen een justitiële context wordt heel vaak gewerkt met negatieve situaties. Ook in die negativiteit gaan sociaal werkers op zoek naar hoe mensen opnieuw hun leven in handen kunnen nemen. Hierbij is het belangrijk dat er aandacht wordt geschonken aan persoonlijke verantwoordelijkheid, maar anderzijds ook voor structurele problemen. Indien er aandacht is voor die structurele problemen en hoe moeilijk ze het leven van mensen kunnen maken, zal er ook ruimte zijn voor het aanspreken van mensen op hun eigen verantwoordelijkheid. Om dit te kunnen doen moeten sociaal werkers de mogelijkheid hebben om naast hun cliënt te gaan staan.

“Als er één basis is die voor maatschappelijk assistenten belangrijk is, dan is het dat ze een maatschappijvisie hebben waarin er ruimte is om cliënten te zien als diegenen met wie je op pad gaat.”

Het blijft belangrijk om oprecht geïnteresseerd te zijn in mensen en dit ook te kunnen tonen. Actieve betrokkenheid tonen en van daaruit constructief samenwerken met andere disciplines is een sterkte van het sociaal werk en moet dit blijven.

Werkgroepleden zien kansen in een duidelijkere deelname van basiswerkers aan het beleid. Vandaag heerst het gevoel dat teveel beleidsbeslissingen genomen worden zonder inbreng van de basis, maar dit houdt ook kansen in voor de toekomst.

“Elke organisatie zou een basiswerker moeten kunnen inzetten en zorgen dat het sociaal werk binnen de beleidsbeslissingen vertegenwoordigd wordt.”

Het is belangrijk dat sociaal werkers de maatschappelijke merites van hun job beter in beeld kunnen brengen. Dit kan niet alleen door een instrumentele benadering (meten = weten), maar daarnaast hoeven efficiëntie en effectiviteit ook niet per definitie ‘vieze woorden’ te zijn. In samenwerking met hogescholen en universiteiten kan de meerwaarde van sociaal werk aangetoond worden.

Werkgroepleden hebben sterk het gevoel dat hun cliënten te weinig stem krijgen, zeker in vergelijking met andere sectoren uit het sociaal werk. Overal duiken belangengroepen op die het (terecht!) opnemen voor de zwakkeren in de samenleving. Dit gebeurt nog te weinig voor justitiabelen. Hierin schuilt opnieuw een opportuniteit: het justitieel sociaal werk van de toekomst zou naast de eigen stem ook de stem van justitiabelen meer kunnen laten horen. Sociaal werkers moeten zich niet laten absorberen door hun specifieke opdracht (bv. toezicht), maar dienen zich creatief aan te passen aan een veranderende omgeving. Mogelijks is samenwerken met de kunst- en cultuursector daarbij een hefboom.

Binnen de werkgroep leeft het idee dat sociaal werk opnieuw meer ‘naar de basis’ moet. Hiermee wordt bedoeld dat sociaal werkers zich veel meer opnieuw ‘tussen de mensen’ moet positioneren. Vanuit die laagdrempeligheid zou het makkelijker zijn om zich te richten op de kiem van waar het fout dreigt te lopen. Daarom verdient de signaalfunctie herwaardering: vanuit de basis het beleid proberen te beïnvloeden blijft een belangrijke taak voor sociaal werkers.

6. CONCLUSIE

In een voortdurend wijzigend justitieel landschap is het belangrijk dat sociaal werkers een stabiele factor blijven door de humanistische waarden van het beroep te blijven behartigen. Om dat te kunnen waarmaken, is er nood aan structurele verankering van de waarden van het sociaal werk. In de justitiële sector blijft het belangrijk om het evenwicht tussen justitie en welzijn te behouden. Vanuit het voorgaande betekent dit dat het justitieel sociaal werk meer moet inzetten op een welzijnsbenadering van justitie eerder dan een justitiële benadering op welzijn. Deze ‘socialisering van justitie’ is trouwens reeds zichtbaar in het toenemende appèl op het probleemoplossende potentieel van het sociaal werk binnen justitiële context. Op het snijvlak tussen welzijn en justitie ligt een gemeenschappelijke algemene doelstelling, nl. het leveren van een bijdrage aan de aanpak van problemen die zich vaak uiten op zowel een individueel als een maatschappelijk niveau. Om deze doelstelling te kunnen realiseren is er een echte dialoog nodig, waarbij het mogelijk wordt dat justitie en welzijn twee onderscheiden entiteiten blijven die elk via eigen strategieën een bijdrage leveren aan de aanpak van die problemen. Voor het sociaal werk binnen justitiële context ligt de belangrijkste uitdaging ongetwijfeld in het ontwikkelen van een maatschappijkritische functie. Voor justitie lijkt het essentieel om werk te maken van een open dialoog met de welzijnswereld. Door verbindingen te maken met andere maatschappelijke entiteiten en beleidsdomeinen kan justitie uitgroeien tot een gemeenschapsgerichte justitie die een verbindend element vormt in de samenleving in plaats van een instituut dat mensen buiten de samenleving plaatst.

Minister Vandeuren gaf zelf al aan dat hij de eerder vermelde vijf krachtlijnen beschouwt als een basis voor beleidsacties die tot doel hebben een antwoord te bieden op de aanbeve-

lingen van professionals uit de sociale sector. Om ervoor te zorgen dat deze beleidsacties en aanbevelingen opgevolgd worden, wordt momenteel volop gewerkt aan de oprichting van een sociaalwerkplatform dat in het najaar van 2019 een concrete vertaalslag van de krachtlijnen en de diverse aanbevelingen zal presenteren onder de vorm van een actieplan. Naast het opstellen en uitwerken van dit actieplan krijgt het sociaalwerkplatform ook de opdracht om een structurele dialoog tussen werkveld en opleidingen te faciliteren, een onderzoeksagenda voor te stellen en een traject uit te werken naar een volgende sociaalwerkconferentie in 2022. Voor wat betreft het sociaal werk in een justitiële context blijft het belangrijk om betrokken te blijven in dit proces en de aandachtspunten en vraagstukken vanuit een vaak specifieke context van dwang of het werken onder mandaat blijvend onder de aandacht te brengen.

REFERENTIES

- BOURDIEU, P. (1986). The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *The Hastings Law Journal*, 38(5), 805 – 853.
- DE SAVORNIN LOHMAN, J. & RAAFF, H. (2012). *In de frontlinie tussen hulp en recht*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- EVANS, T. (2013). Organisational Rules and Discretion in Adult Social Work. *British Journal of Social Work*, 43(4), 739 – 758.
- GELDOF, D. (2016, 9 december). Superdiversiteit: The Next Level. Kunnen sociale professionals maatwerk blijven leveren, *Sociaal.net*. Verkregen op 15 mei 2019, via <https://sociaal.net/analyse-xl/superdiversiteit-the-next-level/>.
- VANDEKINDEREN, C. ROOSE, R., RAEYMAECKERS, P. & HERMANS, K. (2018). *Sterk Sociaal Werk. Eindrapport Sociaalwerkconferentie 2018*. Leuven: Steunpunt WVG. Verkregen op 15 mei 2019, via <https://www.departementwvg.be/sites/default/files/media/documenten/Eindrapport2.pdf>.